

Türkiye'yi Türkistan Bütününde Okumak: D. Mehmet Doğan'da Türk Kimliği, Tarihi ve Coğrafyası*

*Reading Türkiye Within the Whole of Turkestan:
Turkish Identity, History, and Geography in D. Mehmet Doğan*

Fatih Muhammed Çakmak**

Özet

Türkiye'nin yakın tarihinde meydana gelen gelişmeleri ve değişimleri yakından takip eden bir düşünür olarak D. Mehmet Doğan, aynı şekilde Türk dünyasındaki gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Dini ve toplumsal açıdan Türk kimliğine dair algılardaki değişimler; Türk tarihinde ve politik tarihte meydana gelen kırılmalarla birlikte Türkiye-Türk dünyası arasındaki ilişkiler, Doğan için önemli bir inceleme alanı olmuştur. Bu doğrultuda onun nazarında din-toplum, dil-toplum, tarih-coğrafya irtibatı çerçevesinde Türk kimliği ve tarihi; Türkistan coğrafyasına dair yakın tarihteki izdüşümleri çalışmamızın temelini ve problematiğini oluşturmaktadır. Makalede, modern dönem kültür tarihçiliğinde millet kavramıyla ilgili öne sürülen fikirler karşısında Doğan'ın görüşleri tartışılmaktadır. Türk milliyetçiliğine dair diyalekteği oluşturan kurucu iradeyle fikren birleştiği ya da ayrıştığı hususlar müzakere edilmektedir. Özgün bir yaklaşım olarak öne sürdüğü Türkiye=Türkistan tezi ve vatandaş=milliyet antitezinin mahiyeti incelenmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmakta; veriler betimsel analiz, içerik analizi ve metin incelemeleri metoduyla ele alınmaktadır. Araştırmının, münhasıran D. Mehmet Doğan fikriyatı etrafındaki tartışmalara ve onun düşüncelerinden hareketle Türk kültürüne dair yapılan araştırmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: D. Mehmet Doğan, İslâm Tarihi, Türk Tarihi, Türkistan, Türkiye, Türk, Milliyetçilik, Nurettin Topçu.

Abstract

As a thinker closely following the transformations and developments in Türkiye's recent history, D. Mehmet Doğan has also shown significant interest in the dynamics of the Turkic world. Shifts in religious and social perceptions of Turkish identity, ruptures in Turkish and political history, and the relationships between Türkiye and the Turkic world have become central areas of inquiry in Doğan's intellectual framework. Accordingly, the study focuses on the interplay between religion-society, language-society, and history-geography in understanding Turkish identity and history, particularly through the lens of the recent historical reflections on the Turkestan geography. The article critically examines Doğan's perspectives on the concept of nationhood within the framework of modern cultural historiography, juxtaposing them with prevailing ideas in the field. It explores the dialectical relationship between Doğan's thought and the founding

* Geliş Tarihi: 01.06.2025 / Kabul Tarihi: 29.07.2025

** Dr. Fatih Muhammed Çakmak, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, fatih.cakmak@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1573-7892

*** Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):
Çakmak, F. M. (2025). Türkiye'yi Türkistan Bütününde Okumak: D. Mehmet Doğan'da Türk Kimliği, Tarihi ve Coğrafyası. TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi(45), 95-118. <https://doi.org/10.64985/tybakademi.1711284>

intellectual currents of Turkish nationalism, identifying points of convergence and divergence. The study also addresses the nature of his original thesis, “Türkiye=Türkistan,” and the antithesis of “citizen=nationality.” Employing a qualitative research methodology, the study analyzes data through descriptive analysis, content analysis, and textual examination. The research aims to contribute to discussions centered on D. Mehmet Doğan’s intellectual legacy and to investigations into Turkish culture inspired by his ideas.

Keywords: *D. Mehmet Doğan, Islamic History, Turkish History, Turkestan, Türkiye, Turk, Nationalism, Nurettin Topçu.*

Extended Abstract

Turkish history and identity have been shaped by the political, cultural, and religious transformations of Turkic communities across various geographies and civilizations over centuries. This process gained a distinct dimension with the integration into Islamic civilization, marked by historical ruptures, victories, defeats, and shifting geographical boundaries. According to M. Fuad Köprülü, Turks held hegemony in the Islamic world from the establishment of the Great Seljuk Empire, based on military aristocracy, until the last century. Understanding Islamic history without knowledge of the Turks, who significantly influenced the destiny of the Islamic world, is impossible, just as Turkish history cannot be comprehended outside the framework of Islamic history. For Turks, whose millennium-long history unfolded within the Near Eastern Islamic culture, studying this culture—to which they themselves contributed—is not only a scientific but also a national imperative.

Modern Turkish cultural historiography begins with Mehmed Fuad Köprülü under the strong influence of Ziya Gökalp. The subject has been debated across a broad spectrum, from the Göktürks to the Ottomans and the Turkish states that emerged thereafter. Some perspectives emphasize race/lineage as the foundation of Turkish identity, while others, particularly from the 9th century onward, view common culture (“hars”) as the essence of the Turkish nation due to the concept of a universal empire/state. Although these approaches may seem distinct, they emerged as a result of the phases and transformations in Turkish history, reflecting the differentiation and integration within societal structures. Ottomanism, Islamism, Turkism, and Westernism constitute the main ideological poles of this differentiation. In the postmodern era, nation-state definitions of nationality, which define nations based on territorial boundaries (e.g., citizen=nationality or exclusion based on ethnic ties), represent a third approach.

Ziya Gökalp, a leading figure in the Turkism movement, distinguishes between universal civilization and national culture (“hars”). He argues that adopting universal civilization is necessary, but acquiring national culture from other nations is harmful. In his work *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (To Turkify, To Islamize, To Modernize), Gökalp harmoniously addresses the relationship between Islamic society and Western civilization, viewing Turkification and Islamization as two expressions of the same concept. His ideas fostered a general consensus in Türkiye on learning from the West. Despite some changes in *Türkçülüğün Esasları* (Principles of Turkism) due to rapid transformations of the time, his culture-civilization distinction and nationalism approach influenced thinkers such as Peyami Safa, Necati Akder, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan, Yaşar Kalafat, Halil İnalçık, Bahaeddin Ögel, and Erol Güngör, forming the dialectic of Turkish identity discussions.

For instance, Peyami Safa views the Arab secession from the Ottoman ranks during World War I as a critical turning point for Turkish nationalism. The shift from the *ümme*t (community of believers) to ethnic identity marked the collapse of Islamism. After the National Struggle and its victories, the problematic structures of the Ottoman Empire were eliminated, and the new Turkish state was founded on nationalist and civilizational philosophy. The abolition of the sultanate and caliphate, the extension of Turkish history to Central Asia, language reforms, Turkish adhan, and the translation of the Quran into Turkish reflected the nationalist dimension. The civilizational dimension was manifested through secularism, the hat revolution, adoption of the Latin alphabet, and the embrace of Western music and culture. Safa emphasizes that the Turkish revolution was not anti-traditional but aimed to eliminate superstitions while valuing religion and traditions.

In contrast, Islamist thinkers associated with the journal *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*, such as Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Hamdi Akseki and Ömer Rıza Doğrul, viewed nationalism as a Western import and a threat to Islamic unity. Akif stressed that ethnic nationalism was absent in pre-modern Islam; Akseki argued it weakened Islamic societies against the West; and Doğrul rejected it as a Christian practice. Akif likened Western civilization to a one-fanged beast, deeming nationalism its malign product.

Among those who have produced significant works on history and identity in Türkiye, D. Mehmet Doğan stands out as a thinker focusing on the transformation of Turkish identity throughout history and the impact of geographical dynamics on this identity. His thesis of “Türkiye=Türkistan” and the antithesis of “citizen=nation” alone warrant detailed examination. His intellectual endeavors, coupled with his engagements with the Turkic world, have led to the development of ideas, projects, and activities that require separate analysis.

This study aims to examine the nature of Turkish history and identity through the lens of D. Mehmet Doğan’s thought. Key questions include: What is the nature of Doğan’s definition of Turkishness? What are his fundamental views on Turkish identity and geography? How does he evaluate the historical and cultural relationship between the Turkestan geography and Türkiye? What activities has he undertaken between the Turkic world and Türkiye, and how have these contributed to preserving cultural ties? The study utilizes qualitative research methods, employing descriptive analysis, content analysis, and textual examination. By drawing on Doğan’s works and relevant sources, it seeks to contribute to academic discussions and literature on Turkish identity and history, specifically focusing on Doğan’s intellectual framework.

Giriş

Türk tarihi ve kimliği, yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda çeşitli medeniyetler inşa eden Türk topluluklarının siyasi, kültürel ve dini dönüşümleriyle şekillenmiştir. Bu süreç, özellikle İslâm medeniyetiyle birlikte farklı boyutlar kazanmıştır. Zaferler ve mağlubiyetlerle yaşanan tarihi kırılma noktaları ve buna bağlı olarak değişen coğrafi yayılımın etkisiyle, değişkenlik arz ederek günümüze kadar ulaşmıştır. M. Fuad Köprülü’ye göre Türkler, askerî aristokrasiye dayalı olan Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşuyla başlayıp Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına kadar İslâm dünyasına hükmetmiş; gücü ve otoriteyi elinde tutmuştur. İslâm dünyasının mukadderatı üzerinde uzun süreli nüfuz sağlamış olan Türklerin tarihini bilmeden İslâm tarihini anlamak mümkün olmadığı gibi İslâm tarihi çerçevesine dâhil edilmeden de Türk

tarihini anlamak mümkün değildir. Tarihinin bin yıllık devrini Yakın Şark İslâm kültürü içerisinde geçiren Türkler için, meydana getirmek bakımından kendilerinin de önemli katkıları olan bu kültürü incelemek, sadece ilmî yönden önemli değil, aynı zamanda millî bir gerekliliktir (Barthold, 1963, s. XIII).

Modern Türk kültür tarihçiliği ile ilgili çalışmalar, baskın bir Ziya Gökalp etkisiyle, Mehmed Fuad Köprülü'yle başlar (İnalçık, 2014, s. 17). Konunun önemine binaen Göktürkler'den başlayarak Osmanlı'ya, Devlet-i 'Alîyye'nin ardından günümüze ulaşarak varlık gösteren Türk devletlerine kadar uzanan geniş bir aralıkta Türk tarihi ve kimliği farklı bakış açıları çerçevesinde tartışılmıştır. Kimi bakış açılarında Türk kimliğinin temel öncülü ırk/neseb iken başka bir yaklaşıma göre, -özellikle 9. asırdan itibaren- cihân devleti/imparatorluğu mefhumundan ötürü ortak kültür, "hars", Türk milletinin esas unsuru telakki edilmiştir. Bu iki yaklaşım birbirinden ayrı gibi algılansa da aslında Türk tarihinin başlangıcından itibaren geçtiği dönem ve aşamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış, toplum yapısındaki ayrışma ve birleşmeler sonucu gelişmiş telakki süreci olarak temayüz etmiştir. Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık, söz konusu temayüzün ana akım ideolojik kutuplarını meydana getirmiştir. Bu bağlamda post-modern dönemde ortaya çıkan ulus-devlet anlayışına göre yapılan millet tariflerini de üçüncü bir yaklaşım olarak zikretmek gerekir. Bu yaklaşıma göre millet veya milliyet tanımı, ulus sınırlar içerisinde yaşamaya bağlı olarak tarif edilmekte ve sınırlar buna göre belirlenmektedir. Örneğin, vatandaş=milliyet telakkisi ya da etnik bağ ile bağlı olmayı aynı millettten saymama gibi yaklaşımlar bu tarifi yansıması olarak ortaya çıkmış anlayışlardır.

Konuyla ilgili Ziya Gökalp, Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden biri olarak, evrensel medeniyet ile millî kültür (hars) arasında bir ayrım yapar. Gökalp, evrensel medeniyeti benimsemenin gerekli olduğunu, ancak millî kültürü başka milletlerden almanın zararlı olduğunu savunur. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* başlıklı kitabında, İslâm toplumuyla Batı medeniyeti arasında, uyumlu bir ilişki olduğuna vurgu yapan bir yaklaşım sergiler (Gökalp, 1976, s. 29-42). Bu yaklaşımda, Türkleşmek ve İslâmlaşmak aynı kavramın iki farklı ifadesi olarak görülür. Gökalp'in bu görüşleri, Batı'dan bazı şeyleri öğrenme konusunda Türkiye'de genel bir uzlaş sağlamıştır. Ancak dönemin havası gereği meydana gelen hızlı değişimlerden ötürü *Türkçülüğün Esasları* (Gökalp, 1968) kitabında bazı değişiklikler yapmış olsa da kültür-medeniyet ayrımına dair görüşleri ve buna bağlı olarak ortaya koyduğu milliyetçilik yaklaşımı, konuyla ilgili tartışmaların odağını oluşturmuştur. Gökalp'in fikirleri Peyami Safa, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan, Yaşar Kalafat, Halil İnalçık, Bahaeddin Ögel ve Erol Güngör gibi düşünürleri etkilemiş ve bu alandaki tartışmalara temel oluşturmuştur (Görgün, 2003, s. 300). Söz konusu isimler, daha sonra Türk kimliği ve mahiyetine dair tartışmaların diyalektliğini oluşturan "kurucu irade" olarak kabul edilmiştir. Bu isimler Türk milliyetçiliği ve kültür tarihçiliğine dair tartışmaları farklı zaviyelerden sürdüren münevverlerin başında gelmişlerdir. Mesela, Peyami Safa'ya göre I. Dünya Savaşı'nda

bazı Arap kabilelerinin Osmanlı'dan ayrılıp saf değiştirmesi, Türk milliyetçiliğinin dönüm noktaları bakımından kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Ümmet ortak paydası yerine kavmiyet paydasının belirleyici olması, ona göre İslâmcılık akımının iflası olmuştur. Gökalp'in "*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*" şeklinde gerçekleştirmeye çalıştığı formül, işlevini yitirmiştir. Milli Mücadele'nin başlaması ve zaferin ardından Osmanlı'nın sorunlu yapıları ortadan kaldırılarak yeni Türk devleti milliyetçi ve medeniyetçi bir felsefe üzerine kurulmuştur. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, Türk tarihinin Orta Asya'ya kadar uzatılması, dil devrimi, Türkçe ezan ve Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi gibi adımlar bu felsefenin milliyetçi yönü olarak ortaya çıkmıştır. Medeniyetçi yönü ise laiklik, şapka inkılabı, Latin alfabesinin kabulü, Batı müziği ve kültürünün benimsenmesi gibi reformlarla yansıtılmıştır. Safa, Türk inkılabının anane düşmanı olmadığını, dini ve gelenekleri toplum için önemli gördüğünü, ancak boş inançları ortadan kaldırdığını vurgulamıştır (Uçman, 2012, s. 252-253). Buna karşın İkinci Meşrutiyet döneminde neşredilen *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin yazarlarından Mehmet Âkif Ersoy, Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Rıza Doğrul gibi İslâmcı düşünürler, milliyetçiliği Batı kökenli ve İslâm birliği için tehdit olarak görmüşlerdir. Âkif, İslâm'da kavmiyetçiliğin modernite öncesinde olmadığını vurgulamış; Akseki, bunun İslâm toplumlarını Batı karşısında zayıflatıldığını ve yıkıma uğrattığını savunmuş; Doğrul ise etnik milliyetçiliği Hristiyan âdeti olarak reddetmiştir. Âkif, Batı medeniyetinin "tek dişi kalmış bir canavar" olduğunu beyan etmiş; böyle bir benzetmeyle milliyetçiliğin de onun kötücül bir ürünü olduğunu savunmuştur (Gündoğdu, 2022, s. 40).

Konuya ilişkin araştırmalarda bulunan Halil İnalçık, modern Türk tarihinin safahatini sosyal antropoloji, hermenötik, Osmanlı historisizmi (İbn Haldûnculuk) kavramları çerçevesinde Türk kimliğini tarihî süreçte yaşanan gelişmeler çerçevesinde ortaya koymuştur (İnalçık, 2016). Konuyla ilgilenen bir diğer araştırmacı olan Teoman Duralı ise kimlik olgusu ve toplum-devlet ilişkisi etrafında Türklerdeki imparatorluk devlet ülküsünü, Türk tarihindeki temelleri itibarıyla, süreçler halinde incelemektedir (Duralı, 2002). Tanıl Bora ve Murat Gültekingil editörlüğünde hazırlanan çalışma ise Türk kimliği ve milliyetçiliğinin post-modern dönemde farklı fraksiyonlar tarafından nasıl algılandığını geniş bir yazar kadrosunun değerlendirmeleri etrafında tartışmaya açan detaylı araştırmaların başında gelmektedir (Bora ve Gültekingil, 2002). Söz konusu tartışmaların zamanla genişlemesi, alan yazınındaki diyalektiğin çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Mesut Arslan'ın çalışmasında, post-modern dönemde milliyetçilik hareketleri ve "ulus devlet" anlayışının meydana gelişi ve küreselleşmeyle beraber bu iki fenomenin geçirdiği dönüşüm ele alınmaktadır (Arslan, 2019).

Süregeleyen tartışmalar çerçevesinde D. Mehmet Doğan, muhtasar olarak bahsettiğimiz konulara ilişkin gerek kaleme aldığı eserlerde gerekse yaptığı gözlem ve analizlerde, Türk kimliğinin tarihi süreçteki dönüşümüne ve coğrafi dinamiklerin bu kimlik üzerindeki

etkisine odaklanan bir mütefekkir olarak öne çıkmaktadır. Türkiye=Türkistan tezi ve vatandaş=milliyet antitezi dahi tek başına bir inceleme konusudur. Fikirî planda yürüttüğü çalışmalarla birlikte Türk dünyası ile çeşitli vesilelerle kurduğu münasebetler neticesinde aktüel anlamda yapılması gereken çalışmalara dair fikir, proje ve etkinliklerin yürütülmesine öncülük etmesi, yine üzerinde ayrıca durulması gereken hususlardandır.

Bu çalışma, D. Mehmet Doğan'ın düşüncelerinden hareketle Türk tarihinin ve kimliğinin mahiyetini ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel soruları arasında şunlar yer almaktadır: Mehmet Doğan'ın Türklük tarifinin mahiyeti nasıldır? Türk kimliği ve coğrafyasına ilişkin temel görüşleri nelerdir? Türkistan coğrafyası ve Türkiye arasındaki tarih ve kültür ilişkisini nasıl değerlendirmiştir? Türk dünyası ve Türkiye arasında ne tür faaliyetler yürütmüş ve bunlar aracılığı ile kültür bağının korunmasına yönelik hangi çalışmaları yürütmüştür? Bu sorulara cevap ararken, temel kaynak olarak Doğan'ın kendi çalışmalarından ve konuyla ilgili farklı kaynaklardan istifade edilecektir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak; veriler betimsel analiz, içerik analizi ve metin incelemeleri metoduyla ele alınarak D. Mehmet Doğan'ın Türk kimliği ve tarihi hakkındaki görüşleri ortaya konacaktır. Doğan'ın gözlemleri doğrultusunda Türk kimliğinin tarih-coğrafya bağlamında nasıl şekillendiği ve yakın tarih perspektifinde Türkistan coğrafyasının Türkiye ile ilişkileri detaylandırılacaktır. Böylelikle araştırmanın, münhasıran D. Mehmet Doğan fikriyatı dikkate alınarak, Türk kimliği, tarihi ve coğrafyasına dair yapılan akademik çalışmalara ve alan yazınına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1. D. Mehmet Doğan ve Fikir Dünyası

D. Mehmet Doğan (1947-2024), yazarlığı ve gazeteciliği ile öne çıktı. Ankara Üniversitesi Basın ve Yayın Yüksekokulu (şimdi Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi) mezunu olan Doğan, kariyerinde yayıncılık, gazetecilik, akademi ve kültür kurumlarında aktif rol aldı. Türkiye Yazarlar Birliği'nin kuruluşunda öncü oldu, Birlik Yayınlarını kurdu ve uzun yıllar genel başkanlığını yürüttü (1978-1996). TRT, Dergâh Yayınları, Kültür Bakanlığı ve RTÜK gibi kurumlarda çalıştı. *Vakit* ve *Karar* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. Gazi Üniversitesi'nde yazarlık dersleri verdi. *Hareket*, *Türk Edebiyatı*, *Mavera* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* ile *Türk Aile Ansiklopedisi*'nin yayınlarını yönetti. 2016'da Kültür ve Turizm Bakanlığı Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 11 Ağustos 2024'te 77 yaşında vefat eden Doğan, Ankara'da, Taceddin Dergâhının bahçesine defnedildi. Üstlendiği görevler ve faaliyetleri gereği Ankara'nın yoğun bürokrasisi ile iç içe olmasına rağmen sade, dervişane ve minnetsiz bir hayat yaşadı.

Hocası Nurettin Topçu'nun izinde, fikirle hareketi buluşturdu, düşünceyle aksiyonu birlikte yürüttü. Yazarlık alanının meslekî olarak örgütlenmesi, yazarların tanıtılması ve büyük yazarların anılması için çalıştı. Özellikle Mehmet Âkif Ersoy'un yad edilmesi ve

eserlerinin yaşatılması için gayret sarf etti. Ankara'daki Taceddin Dergâhının (Mehmet Âkif'in Millî Mücadele sırasında kaldığı yer) korunması ve çevresinin İstiklâl Marşı Bahçesi/Parkı olarak düzenlenmesi için proje hazırlandı. İstiklâl Marşı'nın TBMM tarafından kabul edildiği 12 Mart'ın millî gün olarak kutlanması için girişimlerde bulundu. TYB Vakfı bünyesinde Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi'ni kurarak, Âkif'e dair bilgi şöenleri düzenledi ve bu şöenlerin bildirilerini 10 cilt halinde yayımladı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından tevcih edilen "2017 Kültür Bakanlığı Özel Edebiyat Ödülü" başta olmak üzere tarih, kültür, dil, edebiyat ve medeniyet araştırmalarından ötürü çeşitli ödüllere layık görüldü. (TYB, 2010).

Doğan'ın düşünce dünyasında ve Batı veya Batılılaşma algısında Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Nurettin Topçu, Necip Fâzıl Kısakürek gibi isimlerin önemli bir yeri vardır. Yazılarında ve konuşmalarında bu isimlere atıflarda bulunması bunun ispatı mahiyetindedir. Mesela; Mehmet Âkif ve Yahya Kemal'i "Batı Karşısında İki Kimlik Şairi" tavsif eder (TYB, 2021b). Bu tarif, iki mütefekkeri dair bir anlamlandırma olduğu gibi aynı zamanda fikrî temelde Doğan'ın bu isimlere yakın durduğunun işaretini verir. Özbahçe'nin deyiimiyle "onun kimlik ve gelenek vurgusu muhafazakârlık önerisi değildir. Modernleşmeye değil, Batılılaşmaya karşıdır. Dünyanın içinde bulunduğu durumu gözetererek gelişmeyi savunur. Geleneği ve aynı ölçüde yeniliği yorumlayacak eleştirel bir paradigma önerir (Özbahçe, t.y., s. 21). Bu istikamette emperyal ve post-kolonyal bağlamda Batı'nın karşısında; her işinde Müslüman kimliğini öne alan bir şahsiyet olmayı bilinçli olarak tercih eder. Batı'nın Anadolu'yu işgal girişimleri karşısında başlatılan Millî Mücadele'de, Mehmet Âkif'i manevî cepheyi açan "camideki şair" olarak konumlandırır (Doğan, 1989, s. 35-36). Cumhuriyet döneminde ırk temelli "Türkçülük"le özdeşleşen Hüseyin Nihal Atsız'dan kendini ayırır. Millî yapının asıl unsurunun din olduğunu, toprak ve tarih unsurlarının bu esasla şekillendiğini savunan ve "Anadolucu" olarak bilinen Nurettin Topçu ile milliyetçilik kelimesini pek telaffuz etmeyen, "mukaddesatçı" nitelemesini benimseyen Necip Fâzıl'a yakın durur (Doğan, 2016, s. 15). İslâm'ı bireyden topluma ahlâk, iktisat, kültür ve sair ictimâî manada bütün yönleriyle hayatı kuşatan bir yaşam biçimi olarak telakki eder. Nasıl ki İslâm kültürü, medeniyeti ve kurumları varsa ayrı bir İslâm iktisadının, hukukunun ve sair alanların olduğunu savunur (Doğan, 2019, s. 27). Edebiyat ve tarihi iç içe görür. Ona göre biri olmaksızın diğeri tam yazılamaz. Bu yüzden "Edebiyatçılar, fikir adamları tarih okumalı, fakat tarihçiler de mütefekkirleri ve edebiyatçıları okumayı ihmal etmemelidir" yaklaşımını savunur (Gökdağ, 2024).

Nihayetinde, "Gösterişsiz ve Nümayişsiz" bir düşünür olarak tavsif ettiği (Doğan, 2021, s. 153; Doğan, 2016, s. 43) ve talebesi olduğu Nurettin Topçu gibi "millet mistiği"nin içinden bir mütefekkiridir. Kendini millete hasretmiş, her şart altında millete hizmet eden, hizmetlerine karşılık nimet istemeyen ve alkış beklemeyen idealist bir şahsiyet" olarak yad edilmeye matuftur. (Doğan, 2014, s. 1206).

2. Türk Tarihi ve Kimliği Konusundaki Temel Yaklaşımları

2.1. Türk Kimliği ve Din-Toplum İlişkisi

İrkçilik, ırk kavramını dünyadaki varoluş biçimlerinin doğal bir düzeniymiş gibi sunarak, bu farklılıkları kurumsal yapılar aracılığıyla rasyonelleştirmeye çalışan ideolojik bir yaklaşımdır. Bu söylem, belirli toplulukların biyolojik ya da kültürel özellikleri temelinde dışlanmasına ya da üstün gösterme gayretine dayanır. Irk kavramı ise genellikle “kan bağı” ve “ortak soy” mitleri üzerine kurulmakta olup hem genetik hem de tarihsel-kültürel bağlamlarda tanımlanabilmektedir (Genç, 2012, s. 49). Bu bakımdan Mehmet Doğan, ırkçılığa dayalı ve İslâmiyet’i dışarıda tutan bir Türklüğü savunan profan ve “ulusalcı-milliyetçi” ideolojilere karşıdır. Köprülü’nün “heyecanını kalbimde ve kafamda taşıyorum” dediği (Barthold, 1963, s. XXIII), 18. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan nasyonalizmin uzantısı olan ve 20. yüzyılda Türkiye’de etkili olan hümanist Türk nasyonalizmine de karşıdır. Çünkü nasyonalizmle birlikte, millet ve milliyet kavramını dini muhtevasından koparmak isteyenler “millet” yerine “ulus”, “millî” yerine “ulusal”, “milliyetçilik” yerine “ulusçuluk” demeyi tercih ettiler. Oysa 19. yüzyılın sonuna kadar “millet” kavramı, “din, inanç, ilahî hükümlerin tamamı, şeriat” veya “bir din veya mezhebe mensup olanların tamamı, ümmet” şeklinde anlaşılıyordu (Doğan, 2016, s. 69). İşte bu şekilde kavram ve mana değişikliği teşebbüsleri ile Türk kimliğinin tarih anlayışının ve toplum bütünlüğünün bozulması, Doğan için temel bir itiraz noktasını oluşturur. Ona göre “Türk” kavramı etnisiteyi, ırkı aşan bir muhtevaya sahiptir. Türkiye’de Türklük kültürdedir. Irkla Türklük iddia edildiğinde Türkiye’nin bütünlüğü bozulur ve paramparça olur (Doğan, 2024). Türklüğün ve Türkleşmenin kaynağının, kandaşlık ya da soydaşıktan değil, anti-kapitalist bir siyasi tutumdan geldiğine inanmaktadır. Bu yönüyle İsmet Özel’in Türklük anlayışına yaklaşıp (Demirel, 2019, s. 528-529). Ondaki farklı olarak kültür dediği ortak paydanın içerisinde yaratılış gereği bir nesebe bağı olma ve İslâm’a uygunluğu çerçevesinde örf, adet ve gelenekleri içeren Türk milletinin kendine has unsurları da vardır. Düşünce ve söylemlerinde konuyu, biyolojik ya da antropolojik temele indirgemeyen, kavmiyet-ırk asabiyetine dayandırmayan, haddinden fazla ön plana çıkarmayan ve paranteze alacak kadar da küçümsemeyen bir anlayış yatar. Ona göre Türkleşmek; Türk olmak, Türk’e ait değerleri kabul etmek, benimsemek; İslâm dinine girmek ve Müslümanlaşmaktır (Doğan, 2014, s. 1731). Gökâlp’in “Millet, ırkı, kavmi, coğrafi, siyasi ve iradi bir zümre değil; lisanca, dince, ahlakça ve yaratılış bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir” dediği ortak kültüre, “hars” a yani ortak duygulara dayanan bir milliyet anlayışını önceler. (Gökâlp, 1976, s. 20). Hars kavramını, “Bir milletin, kavmin, maddî ve manevî varlığını teşkil eden, duyuş şekilleri, düşünce davranış tarzlarıyla tarih içinde meydana getirdiği diğer hükümleri ve sanat verimlerinin bütünü, kültürü olarak tarif eder. (Doğan, 2014, s. 702).

Onun millet anlayışını belirleyen ölçü, hars kavramıyla eş anlamlı kabul edilen umrân kavramının öncüsü İbn Haldûn’un asabiyet ayrımında ortaya çıkar. İbn Haldûn,

asabiyeti ikiye ayırır: Nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti. Birincisinde aynı ırk/soy/nesepten gelmek ve kandaş olma şartı varken, ikincisinde böyle bir şart aranmaz. Sebep asabiyetini belirleyen ortak duygular, kültür, inanç birliğidir (İbn Haldûn, 2007, s. 98-99). İşte Doğan'a göre Türklük soy ve nesep birliğinde değil; Müslümanlıkta ve İslâm kardeşliğindedir.

Doğan, Türkendülüsiye adlı eserinde “Son zamanlarda vatandaşlıkla milliyeti eşit görme eğilimi bazı kesimlerde nüksetti. ... ‘Türk vatandaşı olan herkes Türk’tür’ veya ‘Türkiye’de yaşayan herkes Türk’tür’ nev’inden ifadelerin dikkatle incelenmesi gerekiyor” demektedir. Ona göre bir ülkenin vatandaşı olan kimse, o ülkeyi temsil eden devlete mensuptur. Ancak bu mensubiyet bir millet mensubiyeti olamaz. O ülkenin hâkim milletinden olmayanlar da vatandaş olarak bütün haklardan yararlanırlar. Fakat vatandaş bağı bir Rum’u, Ermeni’yi, Yahudi’yi veya Latin’i “Türk” yapmaz. Sadece “Türkiye vatandaşı” yapar. Doğan, “Vatandaş=milliyet” tezinin başka bir zayıf tarafının “Türk” kavramını Türkiye Cumhuriyeti hudutları ile sınırlaması olarak görmektedir. Ulus devlet fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre böyle bir durumda Türkiye dışındaki “Türk”lerin durumu sorgulanmaya açık hale gelmektedir. Mesela, Türkiye gündeminden hiç düşmeyen Kıbrıs, Batı Trakya ve Bulgaristan gibi yakın coğrafyalardaki “Türk”lerin milliyeti ve kimliği nasıl tanımlanacaktır? Kıbrıs Türklerine “Kıbrıslı-Rum”, Batı Trakya Türklerine “Yunan”, Bulgaristan Türklerine “Bulgar” denilmesi kabul edilebilir bir tanımlama mıdır?” (Doğan, 2013, s. 140). Bu bakımdan bir ülkenin vatandaşı olmakla oranın milletinden sayılma anlayışının çarpıklığına dikkat çekmektedir. Aynı kara sınırları içerisinde yaşama durumuna göre milliyet ve Türk kimliği tanımlaması yapılmasına karşı çıkmaktadır. Üsküplü bir şairin aktardıklarından hareketle değişik milletlerde “Türklük” ve İslâm gündelik hayatta eşdeğer anlam kazandığını savunan Doğan’a göre, Türklerin İslâm ile özdeşleşmeleri, “aynılaşmaları” güçlü bir benimseyiş ve sahipleniş iradesi olarak görülmelidir. Bu sahipleniş iradesinden ötürü geçmişte ve yakın dönemde Türkler, İslâmiyet’e yöneltilen her türlü saldırıyı/tarizi kendilerine yapılmış saymaktadırlar (Doğan, 2017, s. 54-55). Onun bu yaklaşımları, büyük ölçüde müstakil bir bakış açısını yansıtır olsa da Gökalp tesirinden azade olmadığı çağırışımı yapmaktadır.

Ziya Gökalp’e göre sadece iyi günlerde değil, zor zamanlarda da devletin yanından ayrılmayanlar, Türk milletinden hariç tutulamaz. Özellikle, bunların içinde Türk milletine karşı fedakârlıkları dokunmuş, önemli hizmetler yürütmüş kimselere “Siz Türk değilsiniz” denilemez. Rınk sosyal ve beşerî ilişkilerde belirleyici bir etkisi bulunmadığı için soy, ırk, şecere bağından ziyade ortak bağ ve duygulara göre Türk milleti ve milliyeti tarifi yapmak gerekir. Aksi bir tutum, Türkiye’deki münevverlerin ve fedakârca hizmet edenlerin birçoğunu feda etmektir ki bu doğru bir yaklaşım değildir (Gökalp, 1976, s. 21). Bahaeddin Ögel, benzer bir yaklaşıma sahiptir. Türk devlet anlayışının eskiden de din, devlet ve insanlık ideali üzerine kurulduğunu; Göktürk yazıtlarında da Türk budun, yani Türk milleti denince, çoğu zaman Türk devletin

sınırları içinde kalan bütün halk topluluklarının anlatılmak istendiğini ifade eder. Türk olmayanların da devlete hizmet ettiklerini; bundan dolayı onurlandırıldıklarını ve devlet içinde saygı bulduklarını söyler (Ögel, 1982, s. 2). Doğan ise Türkiye’de Türk denilince, bütün etnik grupların bu kavram içerisinde yer alabileceğini; Türkiye’de Türk olmanın herhangi bir grup mensubiyetine engel olmadığını savunur (Doğan, 2017, s. 166). Bu bağlamda Gökalp, Ögel ve Doğan’a göre vatandaşlık ve ırk bağı, Türk kimliği ve milliyetini ortaya koyan ölçütler değildir. Türk milletinin esas unsurlarını müşterek gayret, his ve fedakârlık duyguları (hars bağı) oluşturmaktadır. Osman Turan’ın deyimiyle: “Hiçbir zaman kavimlerini öne sürmeyen ve etnik olmaktan çok siyasî topluluk/devlet olarak ön plana çıkan Türkler, yüzyıllar boyunca milliyet, din ve insanlık ideallerini uyumlu bir şekilde kaynaştırarak bir dünya düzeni (nizam-ı âlem) fikrini hâkim kılmışlardır” (Turan, 2003, s. 231). Bu bağlamda Teoman Duralı, özellikle Osmanlı Müslüman Türk unsurunun, “üstün insanî değerlerin demetlenmiş halini dile getiren ülküyü gerçekleştirmek için” ve bu gayeyle İslâm âlemini tek bir bayrak altında toplama anlayışıyla hareket ettiğinin altını çizmiştir (Duralı, 2002, s. 487).

Bu bağlamda İkbâl Vurucu’nun çizdiği kavramsal ve tarihî çerçeve önemlidir. Vurucu’ya göre Türk milliyetçiliği, Osmanlı devlet ve toplum sisteminin bünyesinden doğmuştur. Osmanlı’yı meydana getiren siyasî, toplumsal, kültürel evreni her zaman ve her şartta önclemiştir. Bu milliyetçilik anlayışı, Osmanlı’nın çok kültürlü ve çok dinli yapısını korurken, Türk kimliğini ve ortak değerlerini merkeze alan bir perspektifle şekillenmiştir. Türk milliyetçiliğinin dayandığı temel unsurlar dil, tarih, din ve gelenek gibi ortak paydalardır. Bu unsurlar, etnik veya dini farklılıklara karşı bir karşıtlık olarak değil, toplumsal birlikteliğin ve ortak kimliğin güçlendirilmesi işlevi görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde ve işgalci Batı devletlerine karşı yürütülen Millî Mücadele döneminde, Türk milliyetçiliğinin tepkisi, içteki kültürel, dini veya etnik farklılıklara değil, dıştaki işgalci güçlere yönelmiştir. Bu yaklaşım, Türk milliyetçiliğinin kapsayıcı ve bütüncü karakterini yansıtmaktadır. Bu nedenle, Türk milliyetçiliği, Osmanlı’nın mirası olan çok kültürlü yapıyı korurken, Türk kimliğini ve ortak değerlerini ön planda tutan bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır (Vurucu, 2015, s. 26).

Farklı bir zaviyeden meseleyi ele alan Doğan, “zorlayıcı toplum projesi” şeklinde ifade ettiği girişimlerle Türk toplumunun milliyet anlayışının değiştirilmek istendiğine dikkat çekmektedir. Gökalp’le temelde ayrıştığı noktalardan biri bu yaklaşımda aşikâr hale gelmektedir. Doğan, Ziya Gökalp’in Durkheim’den mülahazası ve teoriye dayanan bir toplum anlayışı geliştirdiğini iddia etmektedir (Doğan, 2013, s. 141). Gökalp’e göre, “Kültürü oluşturan en eski ana öğe, ilkel inanç sistemidir. Evrensel dinler geldiği zaman da halk onu kendi inanç sistemine uydurmaya çalışır. Belli bir kimlik (personality) oluşturan kültür, başka bir kültürle özdeşlenemez” (İnalçık, 2014, s. 242). Bu bağlamda Doğan’a göre “zorlayıcı toplum modeli”, Türk kimliğini ilkel inanç sistemlerine kadar götürüp İslâmîyet’ten kopararak din dışı değerlerle yeni bir toplum

kurulmasını öngörmektedir. “Eski” diye nitelenen semboller üzerinden toplumun değer ve ilkeler dünyasını sarsmak istemektedir. Bu sarsıntıyı gerçekleştirmek için değiştirilmek istenen en belirgin sembol ezandır. Ezanın tamamen yasaklanması yerine Türkçeleştirilmiş bir metinle okunması istenir. Ezanın ve Kur’an’ın Türkçe okunması, halkın dinlerini daha iyi yaşamaları için bir kolaylık olarak teklif edilir (Doğan, 2013, s. 141). Gökalp’in meşhur “Vatan” şiirinde (Gökalp, 1995, s. 55), açıkça ortaya koyduğu böyle bir yaklaşımı Doğan kabul etmez. O, Gökalp’in çağdaşı Yahya Kemal’in “Ezensiz Semtler” (Beyatlı, 2025, s. 109), başlıklı yazısına atıfla ezanın ve Kur’an’ın aslına uygun olarak okunmasının ortak milliyet bilincine daha uygun olduğunu savunur: “Milliyetimiz, ezan seslerinin vakitleri kuşattığı semtlerde bütün hücrelerimize siner” (Doğan, 2013, s. 139). Yahya Kemal’in milliyet-din özdeşliğini kavradığını ve bütün edebî metinlerinde organik (uzvî) bir millet kavramına yer verdiğine vurgu yaparak Yahya Kemal-Ziya Gökalp arasındaki milliyet anlayışında Yahya Kemal’in durduğu yeri bilinçli olarak tercih eder. Ona göre Yahya Kemal mevcut olanı; en az bin yıldır yaşananı, tabiat haline geleni kavramlaştırmıştır. Yahya Kemal’in “Vatan nasıl tecelli etmişse, onu öyle anlamalıdır” yaklaşımı, Doğan’ın milliyet anlayışının zeminini oluşturmuştur (Doğan, 2013, s. 139). Onun Türk kimliğine yüklediği mana, milliyet-din özdeşliğine dayalı olarak İslâmiyet ile iç içe geçmiş, tek bir vücut ve tabiat haline gelmiş Müslüman kimliğidir. Türklükte esas kriter Müslümanlıktır (Doğan, 2017, s. 165). Ezanın ve Kur’an’ın aslına uygun olarak okunması en az bin yıldır yaşananın sürdürülmesi ve sonraki kuşaklara hatta kıyamet sabahına kadar ulaştırılması adına korunması gereken sembol ve şiarlar manzumesidir. Sovyetler Birliği döneminde Türk dünyasında namaz, oruç, zekât gibi temel ibadetlerin yerine getirilmesini engelleyici uygulamalar hatırlandığında, Doğan’ın bu tezinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönemde sistematik olarak dine karşı ateistik bir mücadele yürütülmüş, Müslümanların inanç, ahlak ve aile anlayışlarını değiştirmeye yönelik politikalar uygulanmıştır (Musahan, 2015, s. 241-242; Köylü ve diğerleri, 2023, s. 13). Bütün bu olumsuzluklarla birlikte, Türk dünyasının milliyet bağı dinî adetlerin millî adetler olarak takdim edilmesiyle nikah, sünnet, mevlid ve diğer bazı etkinlikler vesilesi ile devam etmiştir. Baskıcı uygulamalar nedeniyle bozulmaya ya da unutulmaya yüz tutan İslâm dinine ait birçok unsurdan aslına uygun kalan nadir sembol ve kimlik unsuru olarak yürütülen bu adetler Türk ve Müslüman kimliğinin varlık alameti olmuştur (Erşahin, 2007, s. 303).

Doğan, yine “Ezensiz Semtler” yazısının muhtevasında Yahya Kemal’in “alafranga” modasına ilişkin yaptığı eleştirileri (Beyatlı, 2025, s. 109-110) esas itibarıyla, Türk kimliğini koruma çabasının bir manifestosu olarak görür ve “elimle, kalbimle, bütün mevcudiyetimle alkışladım!” diyerek onu tasdik eder (Doğan, 2023b). Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, Doğan ile Yahya Kemal arasında Türk kimliği ve din-toplum ilişkisi bağlamında önemli bir etkileşim olduğu ve Doğan’ın Yahya Kemal’in fikirlerinden önemli ölçüde beslendiği ortaya çıkmaktadır.

2.2. Türk Kimliği ve Dil-Toplum İlişkisi

Bir milletin kültürünün, tarihinin ve zihniyetinin sonraki kuşaklara aktarılması sağlayan temel araç dildir. Etimoloji, kelimenin tarihsel serüvenini inceleyerek, o kelimeyi doğuran ontolojik zemini ve konuşanın anlam dünyasını ortaya koyar. Türkçe, Türk’ün anlam dünyasının, zihniyetinin ve dünya görüşünün ifadesidir; geçmişi, bugünü ve geleceğini yansıtır. Bu çerçevede D. Mehmet Doğan nazarında dil meselesi, sabitesini koruyan sürekli bir gündem olmuştur. *Büyük Türkçe Sözlüğü* (2014), hazırlanmış olması dahi onun dil konusundaki hassasiyetini tek başına ortaya koyacak mahiyettedir. Sözlük, tekdüze kelime ve ıstılah terkipleri içermemekte; Türkçenin tarihi süreçte kazandığı geniş mana boyutunu içeren bir başvuru kaynağı özelliği taşımaktadır. Bazı maddeleri, kısa yazı doyuruculuğundadır (Karataş, t.y., s. 164). Bu durum sözlüğün, özgünlüğünü ortaya koyan bir başka özelliğidir.

Doğan, dil-toplum ilişkisi bağlamında dile ayrıca önem atfeder. Türk kimliği ve kültürünün muhafazasında dilin önemine sıklıkla vurgu yapar. Ona göre dil alanı, başıboş bırakılmış; bir yandan yabancı dillerden giren kelimeler sürekli artış göstermekte, bir yandan da yeni kelimeler uydurulmak suretiyle Türkçenin yapısı, ahengi ve ruhu ihlale uğramaktadır. Türkçe, keyfi ve şahsî bir dil haline gelmektedir (Doğan, 2021c). Dil, bu denli bir keyfilığe açık değildir. Çünkü dil ile din arasında, dil ile kültür (hars) arasında yakın bir ilişki olduğu düşünür. İslâmiyet ile birlikte Türklerde inanç ve kültür gibi birçok alanda yaşanan değişim dile de yansımıştır. Seyfettin Erşahin’in ifadesiyle “Türkçe bir medeniyet dilidir, dünya dilidir; bu düzeye yükselişinde de en büyük pay İslâmiyet’indir” (Erşahin, 2023). Doğan, bu bağlamda TYB ev sahipliğinde 26-27 Kasım 2021 tarihinde gerçekleşen Türkçe Şûrasına atıfla; Türkçenin Türklerin tarihî serencamına uygun bir şekilde temas hâlinde olduğu kavimlerin dillerinden edindiği kelimeleri bünyesinde eriterek bunları kendinden bir parçaya dönüştürdüğüne vurgu yapmaktadır. Nitekim Arapça ve Farsçadan Türkçeye dâhil olan birçok kelimenin, lafız ve mana bakımından Türkçeye uyumlu hâle geldiğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan onun nazarında dilin korunması kültürün korunması, kültürün korunması ise Türk kimliğinin muhafazasıdır. Dil konusu, “cedel mevzuu” olmaktan çıkıp “cehd sahası”na çevrildiğinde “mağlubiyet ideolojisi”nin alt edilmesi kolaylaşacaktır (Demirci, t.y., s. 156). Birey ölçeğinde dilin düzgün kullanılması, lafız ve mana uyumlarına dikkat edilmesi gibi hususlara riayet edilmesi gerekirken, devletin de dili bozma teşebbüslerinin karşısında ve dili düzeltme iradesini hâkim kılacak adımlar atması gerekmektedir (Doğan, 2021c). *Batılılaşma İhaneti* (1993), *Bir Lügat Bulamadım* (2011), *Dil Kültür Yabancılaşma* (2021a) başlıklı kitapları başta olmak üzere çeşitli eser ve fıkralarında bunlara dönük görüş, teklif ve tenkitlerini ele almaktadır.

2.3. Türk Kimliği ve Tarih-Toplum İlişkisi

Doğan’a göre Türkler, Türkiye topraklarındaki devletini Malazgirt Zaferi’ne borçludur. Anadolu topraklarının Türk yurdu olması Malazgirt’le mümkün olmuştur. Ancak

Malazgirt'in Türk tarihindeki yeri ve önemi, belirli çevrelerce uzunca dönem görülmemiş, ıskalanmış, üzerinde durulmamıştır. Aksine bu illiyet bağı koparılmaya çalışılmıştır. Buna karşılık Türkiye'de tarih bilincinin ve millet varlığının doğal gelişimine yönelik fikirler, Yahya Kemal'in Millî Mücadeleye dönük yazılarını içeren *Eğil Dağlar* (Beyatlı, 1966), başta olmak üzere *Aziz İstanbul*, *Kendi Gök Kubbemiz* ve *Tarih Muhasebeleri* gibi eserler yoluyla kaleme aldığı yazılar ve şiirlerle güç kazanmıştır. 1924'te yayımlanan *Anadolu Mecmuası* ise köklere dayanan bir tarih görüşüne zemin hazırlamıştır. Özellikle Mükrimin Halil'in Malazgirt Savaşı, Alparslan ve Selçuklular hakkında yazdığı makaleler derin izler bırakmış; Anadoluculuk fikriyatının güçlü ifadesi, zamanla daha geniş bir etki yaratarak Selçuklulara ve Osmanlılara yönelik akademik araştırmaları teşvik etmiştir. "Bin yıllık tarih" tezi, 1950'lerden sonra Yahya Kemal'in Malazgirt'e odaklanan eserleri ve Nureddin Topçu'nun 1939'da *Hareket* dergisinin 4. sayısında yayımlanan "*Benliğimiz*" yazısıyla güç kazanmıştır (Topçu, 1939). Bu gayretlere rağmen Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bu topraklara bağlı bir tarih, millet ve milliyet anlayışının benimsenmemesi, toplumun kendi tarihiyle bütünleşmesini engellemiş; sentetik millet ve milliyetçilik arayışı, kültür, dil ve tarih konularında zihin karışıklığına yol açmıştır (Doğan, 2017, s. 166). Malazgirt Zaferi'nin 900. yıldönümünün (1971) devlet tarafından kutlanmaya başlanması, bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Son yıllarda Cumhurbaşkanlığı himayesinde Malazgirt kutlamalarının yeniden canlandırılması ve Malazgirt savaş alanının Millî Park olarak ziyarete açılması Anadolu'nun vatan edilmesinde Malazgirt'in ıskalanmaması, millet-tarih bütünlüğü ve Türk kimliği ile coğrafi muhitinin zihinlerde yer etmesi adına müspet gelişmelerdir (Doğan, 2023a). Doğan, mezkûr yorumuyla Malazgirt'in sadece geçmişte elde edilen askerî bir zafer değil, aynı zamanda Türk kimliğinin mekân ve tarih boyutunda temellerinin atıldığı bir eşik olduğunu savunmaktadır. Türk kimliğini, tarih dışı, soyut bir kategori olarak değil; belirli tarihsel ve mekânsal referanslara dayanan, coğrafya ve kültür açısından kök salmış bir olgu olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımıyla kimlik inşasında tarihî süreklilik ve coğrafi aidiyetin merkezi rolüne ilişkin önemli bir vurgu yapmakta ve aidiyet merkezi olarak Malazgirt'i adres göstermektedir. Tek başına bu merkezileştirme çabası dahi, Türk kimliği ve coğrafyasının tayini açısından kafa karışıklıklarını gidermeye katkı sunmaktadır. Bilinçli müdahalelerle özden koparma teşebbüslerine karşı ise kayda değer duruş ve bir itiraz içermektedir. Doğan'ın Malazgirt Zaferi'yle ilgili argümanın ve hassasiyetinin temelini ortaya koyması bakımından hocası Nurettin Topçu'nun konuyla ilgili fikirleri önemlidir.

Topçu, Anadolu'da Türk milletinin milâdını, tarihî gerçeklere uygun olarak Malazgirt'le başlatmıştır (Yazıcı, 2013, s. 66-68). Zaferin ardından Sultan Alparslan'ın Anadolu'ya getirdiği hoşgörü, merhamet, bağışlama ruhu, bu devletin bin yıl hüküm sürmesini sağlamıştır. Müslüman olmadan önce Türk boylarında bu ruhun eksikliği, onların uzun süre varlıklarını koruyamamalarının temel sebebinin oluşturmuştur (Topçu, 2023, s. 155; Taşlı, 2022, s. 37). Osmanlı, "ruh rönesansı" diye tarif edilebilecek manevî

inkılaplar yaptığı için Anadolu’da tutunabilmiş; cihan imparatorluğuna dönüşebilmiştir. Türk tarihinin milâdının tayini bakımından hoca-talebe hem fıkirdir. Türk varlığının korunabilmesi için öncül ve argümanları aynı noktalarda birleşmektedir: “Her taraftan insanlığımızı kuşatan bu karanlıktan bir aydınlığa çıkmak ihtiyacı” vardır. (Topçu, 2022, s. 124)

Mehmet Doğan’a göre Türkiye, Birinci Dünya Savaşının ardından bin yıllık tarihî, manevî, kültürel ve coğrafi bağlarından tecrit edilmiş; Türkler Araplara, Araplar Türklere düşman hâle getirilmiştir. Çünkü emperyal güçler, Türklerin yüzyıl sonra yeniden İslâm dünyasından tecrit edilmesiyle, Ortadoğu’yu yönetmenin zor olmayacağına inanmışlardır. Türklerin olmadığı bir İslâm dünyasının yönetilmesinin zor olmadığını çeşitli vesilelerle kendileri beyan etmişlerdir (Doğan, 2017, s. 6). Ne var ki 21. yüzyılın başlarında Türkiye bu planı bozmuş; Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde “Türk refleksi”ne dönmüştür ve planları boşa çıkarmıştır. “Boyun eğmeyen, güce ram olmayan, hakkın davacısı bir Türkiye, İslâm dünyasının salahiyetine yönelik güçlü bir varlık” olarak ortaya çıkmıştır. (Doğan, 2017, s. 7). Yaşanan bu durum “Türk kavramının dönüşü”dür. (Doğan, 2017, s. 51). Ona göre yüzyıl önce 2. Abdülhamid Han ve Osmanlı Devleti için yürütülen kirli propaganda bugün Recep Tayyip Erdoğan ve Türkiye için hayata geçirilmiştir. Doğan, bütün bunların üstesinden gelinebileceğine dair inancını muhafaza etmiş; Türk kavramının dönüşümünün başladığı bir Türkiye’ye olan inancına fikir ve aksiyonda sahip çıkmıştır.

2.4. Türk Kimliği ve Bayrak-Toplum İlişkisi

Mehmet Doğan’a göre günümüz Müslüman ülkelerinde iki tür bayrak görülür:

1. Ay/Hilâl ve yıldızlı bayrak: Malezya, Pakistan, Cezayir gibi ülkelerde kullanılan ve İslâm’ı temsil eden bayrak.
2. İngilizlerin çizdiği bayrak(lar): Üç renge ayrılmış, baş kısmında üçgen ve içinde yıldızlar bulunan, Ürdün, Irak, Suriye, Mısır ve Filistin gibi ülkelere görülen bayraklar. Bu bayraklar, İngiliz tasarımı olup İslâm bayrağı değil, coğrafi değişikliklerle uyarlanmış “Arap” bayraklarıdır (Doğan, 2024).

Bu tasnif çerçevesinde Doğan’a göre ay yıldızlı bayrak, sadece Türk bayrağı değil, aynı zamanda Osmanlı ve İslâm bayrağıdır. Hilâl, İslâm’ın sembolü olarak “Allah” lafzının ebced değerini, yıldız ise “Muhammed” isminin stilize edilmiş şeklini temsil eder. Selahaddin’in bayrağında olduğu kadar Yavuz’un bayrağında da vardır. Osmanlı yüzyıllarca İslâm’ı temsil eden bir konumda olduğu için bu bayrağı yere düşürmemeye gayret göstermiştir. Suudiler gibi bazı ülkeler bayraklarına doğrudan kelime-i tevhid yazmışlar, Türkler ise sembollerle konuşmuştur. Türkiye, ulus devlet olarak varlığını devam ettirse de asırlardır sahip olduğu bayrağından vazgeçmemiş; hilâli terk etmemiştir (Doğan, 2017, s. 168). Ay yıldızlı bayrak, Malezya’dan Cezayir’e kadar birçok İslâm ülkesinde de kullanılır ve İslâm tarihinin güçlü bir timsalidir. Balkanlar’da camilere asılan yeşil ay yıldızlı bayraklar, bu mirasın devamını gösterir. Mehmet Doğan’a göre,

bu bayrak Türk, Arap ve diğer Müslüman toplulukların ortak bayrağıdır, yani bir Müslüman bayrağıdır (Doğan, 2024). Onun bu yaklaşımı, Türk dünyasını coğrafi ve siyasi sınırların ötesinde, ortak bir medeni değerler sistemi etrafında birleştirdiğini göstermektedir. Ay yıldızlı bayrağın Malezya'dan Cezayir'e kadar İslâm ülkelerinde kullanılmasına yaptığı atıf, Doğan'ın Türk dünyasını yalnızca Türk devletleriyle sınırlı tutmadığını, İslâm dünyasının geniş bir kesimiyle kültürel ve sembolik bağlar kurarak düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Doğan'ın İngiliz tasarımı bayraklara karşı çıkması ve İslâm sembollerinin önemini vurgulaması; Batılı etkilerden arındırılmış, özgün ve İslâmiyet'i esas alan bir kimlik üzerine kurulu bir Türk dünyası fikrinde kararlı olduğunu göstermektedir. Bu tutumu, aynı zamanda Türk dünyasının Batı karşısında bağımsız ve kendi medeniyetine dayalı bir duruş sergilemesi gerektiğine olan inancını yansıtmaktadır. Haddizatında onun ay yıldızlı bayrağa yüklediği mana, Türklüğü ve Türk dünyasını, İslâm medeniyetinin hâmisî, ortak sembol birliğinin temsilcisi olarak telakki ettiğini ve Batı karşıtlığı üzerinden şekillenen özgün bir kimlik olarak tanımladığını işaret etmektedir.

3. Türk Dünyasına Bakışı

3.1. Türkistan Tasavvuru

Türk Yurdu yazarlarından Ahmet Ağayef/Ağaoğlu “Türk âlemi” olarak tanımladığı Türk dünyasının sınırlarını Asya'nın ortasında yükselen Altay Dağlarından Çin'in en ücra köşelerine, Finlandiya, Lehistan, Macaristan ve Afrika kıtasına kadar serpilmiş geniş bir dağılım alanı olarak tasvir eder. (Ağaoğlu, 2002, s. 35). Bu tasvire göre Türk dünyası; müstakil Osmanlı Devleti, İran'ın kuzey ve kuzey doğusunda kalan yerler ve Rusya ile Çin'e tâbi geniş bölgeler olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Doğan'ın Türkistan ve Türk dünyası tasavvuru da bu tasviri esas alan bir coğrafi nazarla şekillenmiştir. Ağaoğlu'ndan farklı olarak artık müstakil bir Osmanlı Devleti olmadığı için Doğan, onun yerine Türkiye'yi koymuştur. Ana tezini de Türkiye=Türkistan olarak belirlemiştir. O dilde, kültürde, dinde, gelenekte ve sair millet unsurunu içeren hemen her hususta coğrafi sınırları aşan bir birlikteliğin, özdeşliğin, aynılığın, aidiyetin varlığını savunmaktadır. Merkeze aldığı ortak coğrafya ve muhit anlayışı, tesadüfi olmadığı gibi tarihsel ya da nostaljik değildir. Onun nazarında Türkiye ve Türkistan'ı eş değer görme eğilimi, asırlardır süregelen bir bağlamın sonucudur: “Tarihî bağlamda Bizans 6. asırda, Orta Asya'ya, Türkistan'a ‘Türkiye’ diyordu. 9-10. asırlarda Volga'dan orta Avrupa'ya kadar uzanan Hazar ve Macar ülkeleri ‘Türkiye’ idi. 12. asırdan itibaren Anadolu ‘Türkiye’dir. Marko Polo'nun hatıratında Anadolu ‘Küçük Türkiye’dir; Orta Asya ‘Büyük Türkiye’dir” (Doğan, 2010, s. 14). Bu durum, tarihin ve coğrafyanın ortaya koyduğu bir netice olarak, kesintiye uğramadan böyle devam etmiştir. Türkistan denilince Türk, Fars, Çin, Hind ve İslâm uygarlıklarının karşılaştığı ve terkibe kavuştuğu coğrafya anlaşılmıştır (Erşahin, 2007, s. 49). Ancak, zamanla Türk tanımı içerisine giren sosyolojik ve kültürel zümrenin yaşadığı, yayıldığı ve hüküm sürdüğü alanın genişliği,

Türk kimliğinin teşekkülü bakımından kurucu irade olarak ortaya çıkan isim ve çevrelerce değişime uğramıştır. Söz konusu değişim durumunu teyit içeren Vurucu’nun tespitine göre *Türk Yurdu* dergisinin Osmanlı döneminde çıkan sayıları ile Cumhuriyet dönemlerinde çıkan sayıları karşılaştırıldığında ciddi bir dönüşümün meydana geldiği gözlemlenmiştir. Osmanlı döneminde çıkan makalelerin çizdiği coğrafi sınırlara göre Türk dünyası, “Türk” coğrafyasını kapsayacak şekilde ve Türk topluluklarının tamamını bünyesinde gören bir genişliğe sahip olarak tasvir edilmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminde yazılan yazılarda Türk kimliğinin tarifi ve Türk dünyasının coğrafyası, siyasi sınırlarda meydana gelen değişime göre sınırlandırılmış; yeni devlet ideolojisine göre yorumlanmıştır (Vurucu, 2015, s. 118). İşte, bu ve benzeri Türk muhiti ile ilgili telakki değişimleri, Doğan’ın temel savunusuna kaynaklık teşkil etmiştir. Bu bakımdan bilinçli bir şekilde Türkiye=Türkistan tezini savunmaktadır.

Büyük Türkçe Sözlüğü’ndeki Türkiye tarifi bu teze göredir: “Türkiye: Türklerin ülkesi, Türkili, Türkistan”. İkincil olarak ise Türkiye devletinin ülkesi, Anadolu ve Trakya’dan meydana gelen ülke” manasını vermekte ve son olarak “Osmanlı ülkesi” olarak tarif etmektedir (Doğan, 2014, s. 1731). Sözlüğünde, Türkistan maddesinin ayrıca yer almaması, onun nazarında Türkistan coğrafyasının da Türkiye sayıldığına işaret etmektedir. Sovyetler Birliği dağılmış olsa da Türk devletlerindeki Rusya, ilaveten ABD ve AB nüfuzunun varlığı düşünüldüğünde; özellikle ulus-devlet anlayışının Türk devletlerindeki yoğun tesiri hususunda Doğan’ın söz konusu tezinin nostaljik olabileceği düşünülebilir. Her devletin kendi menfaati gereği kendi ulusal sınırları çerçevesinde hareket ettiği ya da edeceği inkâr edilemeyecek bir tavır olarak kabul edilebilir. Doğan’ın nazarındaki tez ve anti-tezin mihveri de burada başlar: Milliyetçiliği ortak geçmiş ve ortak kültüre dayanan bir millet, özellikle 1. Cihan Harbinden sonra Batının tayin etmeye çalıştığı telakki ve tasavvurlar çerçevesinde bir bağlama, tarihe ve kadere terk edilemez. Eğer bir kimlik belirlenecek ve coğrafya tayin edilecekse Müslümanlık ortak paydasındaki kültür ve iklim göz önüne alınarak yapılmalıdır. Dilde, edebiyatta, sanatta ve sair alanlarda buna dönük çalışmalar, ısrarla ve gayretle sürdürülmelidir. Çünkü, “Türkistan şimdi bizim olmayan, bizim uzaklaştığımız Türkiye’dir aslında” (Doğan, 2010, s. 15). Bu çerçevedeki tezi ve söylemleri sadece fıkri bir zeminde kalmamış; zamanla geleneğe dönüşen hareket boyutunda da icraata dönüşmüştür.

D. Mehmet Doğan, Türk Dünyasındaki kültür ve edebiyat ilişkilerinin güçlendirilmesi için “Türkçenin Uluslararası Şiir Şöleni”ne öncülük etmiştir. İlk olarak 1992’de başlayan şölen, Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Kıbrıs, Fransa, Ukrayna, Makedonya, Azerbaycan, Kosova, Kırgızistan ve Tataristan gibi farklı coğrafyalarda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Türk dünyasının yazar kuruluşlarının başkanları arasında zirve toplantıları organize edilmiş; ilk zirve 1993’te Ahmed Yesevi anısına Kazakistan’da, ikincisi 1996’da Mevlâna anısına Konya’da yapılmıştır. Şölenin 16. sı, 27 Kasım 2024 tarihinde Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) bünyesinde, TÜRKSOY Yazarlar Birliği’nin

katkıları ve Özbekistan Yazarlar Birliği'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Törende selamlama konuşması yapan TYB Genel Başkanı Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, Sovyetlerin dağılmasının ardından "Türk devletleri ile Türkiye arasındaki kültürel işbirliğini artırmak, sürdürmek, dilde, fikirde, işte birliği sağlamak" amacıyla şiir şölenlerinin düzenlenmeye başlandığına dikkat çekmiştir. Şölenlerin yapıldığı her ülkede büyük ilgi gördüğünü ve Ortadoğu, Balkanlar ve Türk dünyasından şairler tarafından ilgiyle takip edildiğini söylemiştir. Şiir şölenlerinin Türkiye ile Türk dünyası arasında bir edebiyat köprüsü kurduğunu ifade etmiştir (TYB, 2024). Söz konusu ifadeler, D. Mehmet Doğan'ın öncülük ettiği şölenin Türk dünyasıyla Türkiye arasındaki köklü bağın günümüzde de sürdürülmesi açısından önemli bir boşluğu doldurduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda Türk Dünyası Teşkilatı (TDT) uhdesinde kurulan "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu"nun 9-11 Eylül 2024 tarihlerinde (Azerbaycan) Bakü'de toplanarak "Ortak Türk Alfabesi"nin kabulüne ilişkin yayımladığı bildiri (Rehimov, 2024), sivil bir inisiyatif olarak TYB'nin ve gayret-perver bir şahsiyet olarak Doğan'ın yıllara sâri yürüttüğü gayretin sivil katkısı olarak değerlendirilmeye matuftur. Zira ortak alfabeyle dilde, işte, fikirde ve kültürde iş birliğinin sağlanması hedeflenmektedir.

Mehmet Doğan'ın Türk Dünyası ve Balkan Türklerinin kültürüne katkı gayretleri tek taraflı yürümemiş; Doğan çeşitli vesilelerle Balkanlardaki akraba toplulukların konferans, panel, edebiyat buluşmaları gibi etkinliklerine davet edilmiştir. Kurulan sivil toplum ve benzeri teşekküller vasıtasıyla Türk dünyasına ve Balkanlara yönelik yürüttüğü faaliyetlerden ötürü taltif edilmiştir. Mesela, 2004 yılında 7. Balkanlar Türk Kültürüne Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür (TYB, 2010). Vefatının ardından Türk dünyasından farklı yazarlar tarafından kaleme alınan yazılar *Türk Dünyasının Bilgesi D. Mehmet Doğan* isimli kitapta toplanmıştır. Kitap, Doğan'ın Türk dünyasına yaptığı hizmetlerin yankılarını ve bıraktığı izleri gözler önüne sermektedir (Kolektif, 2025). Söz konusu hususlar, Doğan'ın fikri bütünlüğüne uygun olarak Türk kimliği ve coğrafyasına hizmet etme gayretinin somut bir delili olduğu gibi Türk dünyası ve Balkan Türklerinde hatırı sayılır bir değer olarak kabul edildiğini de ortaya koymaktadır.

Haddizatında Doğan, tarihi müktesebatı gereği Türkistan ile bağını koparmamıştır. Bulduğu her vesileyi bir imkâna dönüştürmeye; yazıda, sözde, fikirde ve aksiyonda Türkiye-Türkistan bağını korumaya özen göstermiştir. Mesela, Rodoslu Habibzade Ahmet Kemal İlkul ile Türklük anlayışları farklıdır; ancak Türk kimliğinin coğrafyaları üzerine benzer bir gayrete sahiptirler. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri tarafından 1914 yılında Doğu Türkistan'a gönderilen, Türkçülük ve Turancılık yönü baskın olan Habibzade Ahmet Kemal; Türkistan, Çin, Şanghay ve Rodos seyahatleri üzerine kaleme aldığı hatıratında şöyle bir temennide bulunur: "Gönlüm diler ki bizim de münevver gençlerimiz, Rus edipleri gibi, Semerkantlara, İngilizler gibi Zerefşan kenarlarına, Alman antikacıları gibi Himalaya tepelerine, Karakurum ovalarına kadar beray-ı tettebbu

ihtiyar-ı zahmet buyursunlar. Bu suretledir ki nesl-i âtiye, umum Türklük şan ve şerefi için, ciddi tarihler ihda buyurmuş olurlardı (Kemal, 2021, s. 163). Doğan, buna ilişkin her fırsatta ve ortamda Türk dünyası ile bağların devam ettirilmesi, korunması ve genç nesiller tarafından ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede çok sayıda çalışma yapmış; ortak kültür ve tarihe dair yazılar ve eserler kaleme almıştır. *Türk Kimliğinin Coğrafyaları* ile *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran* kitapları, Türkistan ve Türk dünyası bağlamında öne çıkmaktadır.

3.2. *Türk Kimliğinin Coğrafyaları* Eseri ve Önemi

Doğan, çeşitli vesilelerle kaleme aldığı yazılarda, konuşmalarda, yayımlanmış çalışmalarının satır aralarında Türkistan'la ilgili hususlara değinmiş olsa da tarih, coğrafya ve bilhassa modern dönemdeki dönüşümler çerçevesinde kapsamlı tahlil ve değerlendirmelerini müstakil olarak *Türk Kimliğinin Coğrafyaları* adlı eserinde ortaya koymuştur. 2010 yılında okuyucuları ile buluşan eser; gezi ve gözlemleri içinde barındırması bakımından hatırat olarak değerlendirilmesinin yanında, “hatıratların yazıldıkları dönemin dinî, siyâsî ve kültür hayatına ilişkin fikir vermesi açısından tarihî bir kaynak değeri taşıması” yönüyle (Akar ve Karakoç, 2004, s. 387), aynı zamanda Türkistan coğrafyası ile ilgili Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmış önemli bir tarihî kaynak olma özelliğine sahiptir. Çünkü onun tarih, coğrafya ve kimlik üzerine geliştirdiği düşünceler, Türk toplulukları arasındaki kültürel süreklilik ve farklılaşmaları analiz etmek açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Türkistan'ı tarif ederken Türkiye'deki Türkler için “yarı mukaddes bir coğrafya” olarak takdim eder Doğan. Horasan, Semerkant, Buhâra, Hive gibi şehirlerde İslâm'a hizmet eden âlimler, dervişler, alperenler yetişmiştir. Türkiye'deki birçok şehrin sahâbe fatihleri yanında, Türkistan şehir ve bölgelerinin ismiyle künyelenen horasan erenleri isimsiz fatihler vardır. Yine o bölgelerden gelmiş ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına katkı sunan dervişler vardır. Onların bulunduğu yerleri ziyaret etmek, bir bakıma Türkistan'ı ziyaret etmek gibidir. Nasıl ki Türkler için Mekke, Medine, Kudüs ve Şam şehirleri mukaddes ise birçok açıdan Türkistan da o kadar kutsaldır. Buhâra'ya “Buhâra-yı Şerîf” denmesi buna delalet eder (Doğan, 2010, s. 15). Doğan'ın bu husustaki temel yaklaşımı Duralı'nın ifadesinde muhtasar hâle gelir: “Müslümanlaştıktan sonra Türklük, cihat tarihini yaşamaya koyulmuştur. Türk tarihinin kutsallığı da bu ülküde saklıdır” (Duralı, 2002, s. 484).

Nihayetinde Doğan'ın Semerkant, Buhara, Taşkent ve Hive şehirlerine yaptığı ziyaretlere; buralarda yaşayan edip ve kanaat önderleriyle temaslarını içeren kitap, onun Türkiye=Türkistan tezinin hatırat, gezi, gözlem ve saha incelemesiyle ispata giriştiği tarihî bir arşiv vesikası değerindedir.

3.3. *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran Kitabı ve Önemi*

Doğan, Türkiye-Türkistan kimliği ve coğrafyasının İran'la olan münasebetini halı dokuma metaforu ve gergefle izah eder. Gergef, “üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarayan, çoğu dikdörtgen biçiminde olan çerçevedir” (TDK, 2025). Bu tabirden de anlaşılacağı üzere Doğan, Türkiye-Türkistan ve İran ilişkilerini tarihî müktesebat gereği, aynı gergefte görür. Ancak özellikle son dönemlerde böyle bir ortak zeminin, aynı gergefte yer alma durumunun, Türkler için olduğu kadar İranlılar için de alışılmış bir kabul olmadığını ifade eder. İran halısının bir taraftan Orta Asya Türkleri diğer taraftan Anadolu Türkleri tarafından dokunulmasının alışılmış anlayışlara uymadığını söyler. Ona göre iki taraf da karşılıklı tesir durumlarını reddetme eğilimindedir. Ancak, bugünkü İran'ın oluşumunda ciddi bir Türk etkisi vardır. İran'ın geçmişine tarihî kaynaklık teşkil eden Safevî Devleti dahi Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi Türk hanedan ve Türkiye'den giden Türkmen toplulukları tarafından kurulmuştur. Türkler ve Farısların Müslüman oluşları, iki tarafı dil, kültür, sanat, estetik, mimari gibi pek çok alanda yakınlaştırmıştır. Farsçayla Türkçenin sınırları iç içe geçmiş; İran'ı yöneten Türk hanedanlar sanat ve kültürleriyle iz bırakmışlar; aynı şekilde yemek kültürlerinde karşılıklı etkileşimler meydana gelmiştir (Doğan, 2022, s. 131-132).

Mehmet Doğan'a göre, bir Avrasya haritası incelendiğinde İran; Türkistan (Orta Asya) ile Türkiye (Anadolu) arasında gerilmiş bir halı gibi görünmektedir. Bu benzetme, İran'ın iki önemli bölge arasında yüzyıllardır devam eden kültür ve tarih etkileşimini sembolize eder. Sembolik anlamından öte bir tarihî bir olgu olarak İran, Türkler tarafından asırlar boyunca doğudan ve batıdan dokunmuş büyük bir halı gibidir. Bu dokuma sürecinde Türkler de kendi kültürlerini bu halıya işlemiştir. Karşılıklı etkileşimin aktüel manada devam ettirilmesi halinde, Türkiye ve İran'ın gelecekleri aynı gergefte geçmişlerinden daha iyi daha olumlu sonuçlar doğuracaktır. Doğan, bu bağlamda Türkiye ve İran'ın “sonun başlangıcında” değil, “başlangıcın sonunda” durduklarını vurgular. (Doğan, 2022, s. 132). Haddizatında Doğan, Türkiye-İran münasebetlerinin, tarihî gerçeklere uygun ve medeniyet değerlerinin gözetildiği bir zeminde ele alınması gerektiğini ve Türk-Fars dili ve kültürünün karşılıklı etkileşimleri hususunda sabit fikirli, önyargılı ve tek yönlü bakış açılarının yersiz olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de Doğan'ın işaret ettiği üzere özellikle İslâmiyet'in kabulü ile Türk ve Fars dili ve kültürü arasında hatırı sayılır bir yakınlığın olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Hatta bu geçişkenliğe ve etkileşime dair menfi, hamasi tartışmalar yürütmek son derece yersizdir. Onun bu yaklaşımı, Edward W. Said'in şarkiyatçılık özelinde ortaya koyduğu eleştirel tavırla benzeşmektedir. Said, halklar ile kültürlerin coğrafi ayrılığına dayalı olan tarihî deneyimlerin yeniden düşünülmesi, yeniden dillendirilmesi fikri ile *Orientalism* isimli kitabını neşrettiğini beyan eder. Ona göre düşünce ve insan ilişkileri üzerinde emperyalizm zincirleri vardır ve bu zincirlere bağlı olarak “Doğu” ile “Batı”, “iyi” ile “kötü”, “güzel” ile “çirkin” belirlemeleri yapılmaktadır. Bu noktada Said, kendi

gayretini, emperyalizm zincirlerinin etkisini azaltmaya yoğunlaşma olarak vasıflandırır (Said, 2016, s. 366). Onun emperyalizm zincirinin etkisini azaltmak dediği yoğunlaşma ile Doğan’ın Türkistan-Türkiye ve İran’ı aynı gergefte görme refleksi aynı noktada birleşmektedir. İkisi de ortak kültürlerin bilinçli ve kasıtlı olarak coğrafi ayrıştırılmaları yoluyla birbirinden koparılmasına ve emperyalist zincire karşıdır.

Genel bir değerlendirme olarak Doğan’ın *Türk Kimliğinin Coğrafyaları* ve *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran* kitapları ayrı ayrı düşünüldüğünde iki farklı coğrafyadan bahsediyor gibi algılanması kuvvetle muhtemeldir. Ulusal sınırlar çerçevesinde her ne kadar sınır komşulukları olsa da Türkistan ayrı bir yerdedir; İran ayrı yerdedir. Türkiye ayrı bir yerdedir; Balkanlar ayrı bir yerdedir. Ancak bu sınırlar, ulusal sınırlara göre millet tarifi yapanlar için vardır. Doğan’a göre söz konusu sınırlar sun’idir ve aradan ne kadar zaman geçerse geçsin Türkiye-Türkistan ve İran gergefi ortaktır; Balkan Türkleri aynı dokuda yer almaktadır.

Ögel’in bahsettiğine göre; “Aslında her insan topluluğu, kendisine hayat veren toprak ile suları saygılamış; onları yüceltmek ve hoş tutmak için, çeşitli seremoni gereklerini duymuşlardır. Ancak bunun, bir devlet felsefesi halinde, halkın akıl ve gönüllerini kaplamış olması, Çinliler ile Türklerde görülüyordu. Çin’de bu iş, daha çok tapınma ve saygılama ile ilgili bir yığın seremonilerle gelişmişti. Türklerde ise, yer ve suların mukaddes bir kişiliği ve gücü vardır. Yer ve Sular Türk milletini, devletini ve vatanını korur. Kötü idarecileri cezalandırır” (Ögel, 1982, s. 16). İşte Doğan için Türk milleti adeta bir ırmağın denize kavuşması gibi Altay Dağlarından dünyanın dört tarafına, doğuya, batıya, kuzeye ve güneye doğru yayılmış; Çin’in en ücra köşelerinden Macaristan’a ve Afrika’ya kadar serpilmıştır. Türklerin serptiği her toprak suya kavuşmuş; Türk milleti, kavuştuğu ırmaklara âb-ı hayat olmuştur. Fırat’ın, Dicle’nin, Hazar’ın sularından beslenen her karış toprak, Müslümanlıkla yoğrulmuş, ezan sesleri yankılanmış ve hilâlin gölgesi olmuştur. Bu yüzden üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, kaynak membaından ne kadar koparılmaya çalışılırsa çalışılsın daima azizdir, muhteremdir ve muhafaza edilmelidir. Her türlü olumsuz senaryo, girişim ve plana rağmen ortak geçmiş, ortak kültür ve ortak gelecek mefkûresi sürdürülmelidir. Doğan, olup biten menfi hadisin farkında olarak her şeye rağmen Türkistan’a, İran’a ve Türk dünyasına dair bakış açısında reel politik, gündelik siyasi argüman ve anlayışlar üstü bir tutum sergilemekte; soğukkanlı, metanetli ve sabırlı bir nazarla Türk kimliğinin coğrafyalarına dair öze dönük bir ümit ve emel sahibi olmayı tercih etmektedir. Adeta tarihin içinden gelen dervişandan biri gibi aziz bilinen yerlerin ve suların yeniden Türk milletini koruyacağı inancıyla kendisine hayat veren toprak ve suları saygılamaktadır. “Adaletli ve insanî bir dünya düzeni mücadelesini tazammun eden bir kavram” olarak “nizam-ı âlem” idealine sahip çıkmaktadır (Doğan, 2017, s. 52).

Sonuç

Türk kimliği tartışmalarında milliyetçi tutumları benzeştiği halde millet tarifi ve Türk milleti kavramının sınırlarını çizme konusunda birbirinden ayrılan Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık ideolojileri bağlamında düşünüldüğünde Mehmet Doğan'ın, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Topçu gibi isimlerle fikri yakınlığından ötürü İslâmcı çizgiye daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu tanımlama onun içinde bulunduğu muhiti ve kültür çevresini tanımlamak için nakıs bir yer bildirimidir. Onu, Mehmet Âkif-Nurettin Topçu sentezinde, ancak kendi nazarı özgünlüğünü paranteze almayan bir mütefekkir olarak tarif etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Türkiye=Türkistan tezi ve vatandaş=milliyet anti tezi dahi onun özgün bir nazara sahip olduğuna delalet etmektedir. Belirlediği muhit ve nazar-gayret (fikir-aksiyon) uyumu bir arada düşünüldüğünde ise onu bir ideolog olarak tavsif etmek yersiz bir tarif olmayacaktır.

Doğan'ın meseleleri tek taraflı ve tek bir pencereden okumamış ve değerlendirmemiş bir münevver olduğunu söylemek mümkündür. Zira o, Ziya Gökalp'in ortak kültür olarak tarif ettiği hars kavramını nazar-ı itibara almış; ancak ezanın Türkçeleştirilmesi ve benzeri fikir, tutum ve politikalara şiddetle karşı çıkmıştır. Batı ve etnisite merkezli ayrıştırıcı milliyetçilik anlayışını açıkça reddetmiştir. Türk kimliği ve coğrafyasına dair bakış açısının mahiyetini, bilinçli bir tercihle bu temelde şekillendirmiştir. Bütün bunlar onun müzakere, diyalektik, tenkidi yaklaşım gibi belirli bir ölçü esasında, savunuyu ya da ret alanı inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

Doğan'ın, Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) ile yazarlık alanının meslekî örgütlenmesini sağlaması, Mehmet Âkif Ersoy'un yad edilmesi için Taceddin Dergâhının korunması, İstiklâl Marşı Bahçesi projesinin hayata geçirilmesi, 12 Mart'ın İstiklâl Marşı'nın kabulü vesilesiyle millî gün olarak kutlanması ve Âkif Araştırmaları Merkezi'nin kurulması gibi çalışmalar yürütmesi, onun sadece fikir adamı değil; aynı zamanda Nurettin Topçu'nun deyişle hareket ve aksiyon adamı olduğunu göstermektedir.

Doğan, Türk kimliğini din-toplum, dil-toplum, tarih-coğrafya gibi çok boyutlu bir çerçevede ele almış, söz konusu unsurların Türk tarihinin ve kimliğinin oluşumundaki işlevini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, onun Türk kimliğini nostaljik ya da statik bir kavram olarak değil, tarihî ve toplumsal süreçler içinde dinamik bir olgu olarak ele aldığını ortaya koymaktadır.

Doğan, Türkistan coğrafyasının yakın tarihteki izdüşümlerini ve bu coğrafyanın medeniyet değerlerini Türk kimliği ve tarihiyle ilişkilendirerek incelemiştir. Böyle bir yöntemi kullanması, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki bağın köklü temellerini güçlendirmeyi amaçlayan bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Nitekim, Türkistan coğrafyasıyla irtibatını koparmaması; dil, kültür, sanat ve edebiyat başta olmak üzere çok yönlü etkinlikleri gelenekli bir şekilde sürdürme gayretleri; yazın alanında kalıcı eserler bırakması bu gayenin delilleridir. Doğan'ın bu gayretleri, aynı zamanda

bir millete olan inancın ısrarlı bir şekilde sürdürülmesi; bir milletin bağlamından, özünden, köklerinden koparılmaması adına yürütülen bir gayretin örneğidir. Kitabı ya da nazarî bir inanmışlıktan öte fikir ile aksiyonun birlikte yürütüldüğü ender bir azmi temsil etmektedir.

Fikirlerinden yakından istifade ettiği Mehmet Âkif, Topçu, Necip Fazıl gibi isimlerden farklı olarak Doğan, hayatının en azından belirli bir döneminde, siyasi iktidar erkleri tarafından öneri, görüş ve çalışmaları dikkate alınan bir isim olmuştur. Bu bakımdan Türk kimliğinin ve coğrafyasının faydasına olabilecek çalışmalarda politika yapıcılarla iş birliği yapmaktan imtina etmediği gibi bilinçli bir tercih ve duruş gereği sivil kalmayı sürdürmüştür. Temas ettiği konulara ilişkin tespit ve tenkitlerini söylemekten çekinmemiş; özellikle Türkiye'deki kültür politikalarının yetersizliği hususunda net eleştirilerde bulunmuştur.

Edebiyat ve tarihi iç içe gören bir yazar, mütefekkir ve hareket adamı olarak D. Mehmet Doğan, artık dünya hayatını tamamlamış, ebedî âleme irtihal etmiş bir fanidir. Ancak dilde, kültürde, edebiyatta ve aksiyonda eserleri canlılığını korumaktadır. Gaye, gayret ve fikirleri sahiplenilmeyi ya da müzakere edilmeyi hak etmekte; tedavülde kalmayı gerektirecek derinlikte ve hacimdedir. Bu bakımdan, yakın dönem Cumhuriyet tarihinin tanıklarından olan bir şahsiyetin metinlerine ve eserlerine müracaat etmenin başta edebiyatçılar ve tarihçiler olmak üzere, ilim ehline düşen önemli bir vazife ve vecibe olduğu aşîkârdır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2022). *Türk âlemi*. (M. K. Çelen ve H. Kayıcı, Yay. haz.). Doğu Kitabevi.
- Akar, Ş. K., & Karakoç, İ. K. (2004). Siyasî tarih kaynağı olarak hatırat ve gezi notları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (3), 383-422.
- Arslan M. (2019). *Moderniteden küreselleşmeye milliyetçiliğin ve ulus devletin dönüşümü*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barthold, W. (1963). İslâm medeniyeti tarihi (M. F. Köprülü, Yay. haz.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1966). *Eğil dağlar*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2025). *Aziz İstanbul*. (25. baskı). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bora, T. & Gültekin, M. (2002). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*. (9 Cilt). İletişim Yayınları.
- Demirci, İ. (t.y.). D. Mehmet Doğan'ın dil anlayışı tutumu ve kavgası. O. Özbahçe (Ed.). *D. Mehmet Doğan'a Armağan* kitabı içinde (152-157 ss.), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Demirel, İ. (2019). İsmet Özel'in siyasal düşüncesinde Türklük, Türkiye ve dünya sistemi tasavvurları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 523-531. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/44866/554967>
- Doğan, D. M. (1989). *Camideki şair Mehmet Âkif*. Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (1993). *Batılılaşma ihaneti*. Timaş Yayınları.
- Doğan, D. M. (2011). *Bir lügat bulamadım*. Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2013). *Türkendülüşiye*. Yazar Yayınları.

- Doğan, D. M. (2014). *Büyük Türkçe Sözlük*. (25. baskı). Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2016). İki yol açıcı: Nureddin Topçu ve Necip Fâzıl. Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2017). *Ortadoğu'nun Türkçesi*. Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2019). *Tarih ve toplum*. (5. baskı). Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2021a). *Dil kültür yabancılaştırma*. (7. baskı). Yazar Yayınları.
- Doğan, D. M. (2021b, 14 Haziran). D. Mehmet Doğan: “Batı karşısında iki kimlik şairi: Mehmed Âkif ve Yahya Kemal”. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/d-mehmet-dogan-bati-karsisinda-iki-kimlik-sairi-mehmed-akif-ve-yahya-kemal-49914h.htm>
- Doğan, D. M. (2021c, 7 Aralık). Dil “Memleket Meselesi”!. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/mobi/d-mehmet-dogan-dil-memleket-meselesi-52588h.htm>
- Doğan, D. M. (2023a, 26 Ağustos). Tarih tezi neden Malazgirt'i iskaladı? *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/tarih-tezi-neden-malazgirt-i-iskaladi-22228yy.htm>
- Doğan, D. M. (2023b, 1 Kasım). Yahya Kemal ve kendi köklerimiz üzerinde yükselmek. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/yahya-kemal-ve-kendi-koklerimiz-uzerinde-yukselmek-22289yy.htm>
- Doğan, D. M. (2024, 3 Ocak). Bayrak okuma kılavuzu!. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/bayrak-okuma-kilavuzu-22318yy.htm>
- Duralı, T. (2002). Toplum-devlet ülküsü olarak tarihte Türklüğün oluşması. *Türkler Ansiklopedisi*, içinde (335-349 ss.) 1, Yeni Türkiye Yayınları.
- Erşahin, S. (2023, 17 Ocak). Türkçenin medeniyet dili olmasına İslamiyet'in katkısı üzerine. <https://www.tyb.org.tr/mobi/prof-dr-seyfetin-ersahin-turkcenin-medeniyet-dili-olmasına-islamiyetin-katkisi-uzeri-58670h.htm>
- Erşahin, S. (2007). *Türkistan'da İslâm ve Müslümanlar*. (2. baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, E. (2012). Fuat Köprülü'nün milliyetçilik anlayışı ve onun Türkçülük'e ilişkin yaklaşımı. *Folklor/ Edebiyat*, 18(71), 47-82.
- Gökalp, Z. (1995). *Yeni hayat*. Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Kitapları.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. Varlık Yayınları.
- Gökdağ, A. F. (2024, 27 Ağustos). Ahmet Fatih Gökdağ: Bizden önce göçenlere selâm ve dua ile. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/ahmet-fatih-gokdag-bizden-once-gocenlere-selam-ve-dua-ile-66795h.htm>
- Gündoğdu, Ş. (2022). İkinci Meşrutiyet döneminde İslamcılığın Türkçülük eleştirisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 33-45. <https://doi.org/10.33707/akuibfd.1118900>
- Görgün, T. (2003). Medeniyet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (298–301 ss.), 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Habibzade, A. K. (2021). *Hatıralar: Türkistan, Çin, Şanghay ve Rodos* (N. A. Özalp, Yay. haz.). Büyüyenay Yayınları.
- İbn Haldûn, A. (2007). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.). (5. Baskı). Dergâh Yayınları.
- İnalcık, H. (2014). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı mirası*. (3. Baskı). Kırmızı Yayınları.
- Karataş, T. (t.y.). Mehmet Doğan'ın “Büyük” sözlüğü zor zamanda imdada yetişmek. O. Özbahçe (Ed.). *D. Mehmet Doğan'a Armağan* kitabı içinde (158-164 ss.), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Kolektif (2025). *Türk Dünyasının bilgisi D. Mehmet Doğan*. (F. G. Koçak, Yay. haz.). Erguvan Yayınevi.

- Köylü, M. & diğerleri. (2023). Sovyetler Birliği döneminde dine karşı yapılan ateistik mücadele ve yöntemleri. *GAB Akademi* 3(1), 11–26.
- Musahan, A. Y. (2015). Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (44), 227-246. <https://doi.org/10.29288/ilted.308481>
- Özbahçe, O. (t.y.). Bir yazar olarak Mehmet Doğan. (O. Özbahçe, Ed.). *D. Mehmet Doğan'a Armağan* kitabı içinde (16-29 ss.), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Rehimov, R. (2024, 21 Eylül). Türk Dünyası ortak alfabe komisyonu, ortak Türk alfabesi ile ilgili bildiri yayımladı. *Anadolu Ajansı (AA)*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ortak-turk-alfabesi-ile-ilgili-bildiri-yayimladi/3335590>
- Said, E. W. (2016). Şarkiyatçılık. Metis Yayınları.
- Taşlı, H. (2022). Nurettin Topçu'nun Anadolu Türk tarih anlayışı karşısında Orhan Türkdoğan'ın asyatik Türk tarih anlayışı. *Muhakeme Journal*, 5(1), 34-40. <https://doi.org/10.33817/muhakeme.1124773>
- Topçu, N. (2023). *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2022). İslâm ve insan, Mevlânâ ve tasavvuf. Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1939). Benliğimiz. *Hareket* (1)4.
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hakimiyeti Mefkûresi tarihi*. (14. baskı). Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü. (2025, 5 Temmuz). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Yazarlar Birliği (TYB). (2010, 22 Nisan). D. Mehmet Doğan. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/d-mehmet-dogan-165h.htm>
- Türkiye Yazarlar Birliği (TYB). (2024, 2 Aralık). Türkçenin 16. Uluslararası Şiir Şoleni Özbekistan'da yapıldı. *Türkiye Yazarlar Birliği*. <https://www.tyb.org.tr/turkcenin-16-uluslararasi-siir-soleni-ozbekistanda-yapildi-67774h.htm>
- Uçman, A. (2012). Peyami Safa'nın Türk inkılabına bakışları. *Erdem*, 62, 251-260.
- Vurucu, İ. (2015). *Arafta bir kimlik: Türklük*. Eğitim Yayınevi.
- Yazıcı, N. (2013). İlk Türk-İslâm Tarihi devletleri tarihi. (13. baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.